

УДК 378.011.3-051: 373.3

Олена Ліннік
м. Київ

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З УЧНЯМИ

В статтє показана краткая характеристика педагогических условий подготовки будущего учителя к организации субъект-субъектного взаимодействия с учащимися начальной школы: реализация диалога в среде вуза на различных уровнях: субъектов, культур, сфер деятельности, внутреннего; предоставления будущему учителю свободы выбора траектории развития с целью поэтапного формирования субъектной позиции; проблематизация содержания учебных дисциплин профессиональной подготовки за счет использования текстов как источника учебных и культурных смыслов; внедрение интерактивных форм и методов организации учебного процесса в среде вуза; обеспечение в программе производственной практики задач опытно-рефлексивного характера. Охарактеризованы этапы реализации педагогических условий в среде ВУЗа: адаптивно-мотивационный, проблемно-познавательный, операционно-технологический, проектно-творческий.

Ключевые слова: *субъект-субъектное взаимодействие, субъектная позиция, педагогические условия.*

The article granted a brief description of pedagogical conditions of preparation of future teachers for subject-subject interaction with pupils of primary school: implementation of dialogue among universities at different levels: subjects, culture, areas of activity, inland; providing future teachers the freedom to choose the development trajectory of the purpose of formation of subject positions; problematisation the of content of academic disciplines of professional training through the use of texts as a source of educational and cultural meanings; introduction of interactive forms and methods of educational process in the university environment; software program production practice tasks experimental reflexive nature. Described stages of pedagogical conditions in the university's environment, adaptive-motivation, problem-cognitive, operational and technological, design-creative.

Key words: *subject-subject interaction, subject position of the future teacher, pedagogical conditions.*

Серед пріоритетних напрямів реформування вищої освіти на засадах гуманізації, демократизації, індивідуалізації особливої значущості набуває оновлення форм і методів навчання з урахуванням ідей суб'єкт-суб'єктного підходу. На цьому також наголошено у новій редакції закону України «Про вищу освіту», який передбачає її докорінну перебудову з урахуванням сучасних тенденцій соціокультурного розвитку суспільства через

надання вишам автономності, забезпечення гнучкості та динамічності освітнього процесу, орієнтованого на формування компетентного фахівця. Це, у свою чергу, зумовлює зміни у практиці організації освітньо-професійного середовища ВНЗ, побудови педагогічної взаємодії на основі суб'єкт-суб'єктного підходу, в умовах навчального співробітництва.

Проблемі організації педагогічної взаємодії присвячено наукові дослідження. У працях сучасних науковців досліджено психологічні основи педагогічної взаємодії (Л. Велитченко), природу полісуб'єктної взаємодії (І. Вачков), психолого-педагогічні умови розвитку здатності до співробітництва (І. Малікова). Дослідження присвячені підготовці майбутніх учителів до педагогічної взаємодії (Т. Борисенко, Л. Присяжнюк, Р. Павлюк, С. Коломійченко, О. Матвієнко, С. Ратовська, Г. Шролик та інші). Проблема суб'єкт-суб'єктної взаємодії в освіті розкрита у працях Н. Бугаєвої, О. Кролевецької, О. Легун, О. Максимової.

Не зважаючи на ґрунтовні теоретичні дослідження проблеми педагогічної взаємодії, залишається протиріччя між сучасними вимогами педагогічної практики до організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнями початкової школи та неготовністю вчителя до ролі суб'єкта співробітництва.

Мета статті полягає у характеристиці педагогічних умов підготовки майбутнього учителя до суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнями початкової школи та деталізації етапів їх реалізації.

З метою визначення педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя до організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнями було визначено групи факторів, що впливають на цей процес. Більш значущими факторами виявлено: 1) науково-педагогічні працівники; 2) зміст навчання; 3) технології навчання; 4) особистість студента; 5) громадська діяльність; 6) бази навчальних практик. З огляду на визначені фактори та зазначені теоретичні положення, нами визначено педагогічні умови формування готовності до суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнями:

- 1) реалізація діалогу у середовищі ВНЗ на різних рівнях: суб'єктів, культур, сфер діяльності, внутрішнього;
- 2) надання майбутньому вчителю свободи вибору траєкторії розвитку з метою поетапного формування суб'єктної позиції;
- 3) проблематизація змісту навчальних дисциплін фахової підготовки за рахунок використання текстів, як джерела навчальних та культурних смислів;
- 4) упровадження інтерактивних форм та методів організації навчального процесу у середовищі ВНЗ;
- 5) забезпечення у програмі виробничої практики завдань дослідно-рефлексивного характеру.

Провідною умовою вважаємо реалізацію діалогу у середовищі ВНЗ на різних рівнях, оскільки діалог виступає основним засобом реалізації суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Без діалогічності взаємодія унеможлиблюється, оскільки будь-яка спільна діяльність потребує вміння домовитися, вступити у діалог, що є одиницею комунікативного

процесу, що поєднує у собі діяльність, спілкування і пізнання [1]. Наявність та якість діалогу свідчать про ступінь реалізації суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Будь-яка інтерактивна технологія заснована на взаємодії учасників та здійснюється за допомогою діалогу.

Умова поетапного формування суб'єктної позиції майбутніх учителів базується на моделі ієрархії форм взаємодії педагогічного процесу у ВНЗ, де зображено трансформацію автономної позиції студента, яку він має на початку навчання, в об'єкта навчального впливу, тобто, включення його у навчальну діяльність. Наступним кроком є набуття позиції суб'єкта суб'єкт-об'єктної взаємодії. Мова іде про опанування навичками самостійної та самоосвітньої діяльності, в якій об'єктом виступають тексти різних типів, як носії навчальних смислів. Іншою лінією є відігравання лідерських ролей у взаємодії з іншими студентами у різних видах діяльності як аудиторної, так і поза аудиторної. Після цього стає можливим становлення суб'єктної позиції у навчальній діяльності, тобто, суб'єкта суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

За розробленою моделлю, після проходження перерахованих етапів, майбутній учитель може виступати організатором суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Термін перебування студента на кожному етапі є індивідуальним та таким, що знаходиться у залежності від його активності, різноманітності діяльності, до якої його долучено та вихідного рівня розвитку особистісних та психічних якостей.

Темп проходження наступних етапів та подальше становлення суб'єктної позиції залежить від вихідної життєвої суб'єктної позиції майбутнього вчителя, а саме: володіння особистісними якостями такими як: вибірковість, автономність, самостійність, смислотворчість, ініціативність, активність, самостійність і відповідальність та базовими професійними – особистісно значущі цілі діяльності, володіння способами та засобами діяльності, лідерство у ситуаціях взаємодії.

За дослідженнями А. Гогоберидзе, суб'єктна позиція у становленні послідовно проходить такі етапи: 1) орієнтація суб'єктної позиції в умовах освіти, 2) збагачення суб'єктної позиції студента умовами освіти, тобто, накопичення досвіду прийняття самостійних рішень, заснованих на особистісних смислах та ставленнях; 3) реалізація суб'єктної позиції студента у процесі створення нових умов власної освіти, що самоорганізовується студентом як процес особистісно-професійного становлення [2]. Є. Шиянов також визначає чотири стадії становлення суб'єктності майбутнього вчителя, але в основу закладає особистісний соціальний розвиток студента: адаптація до нових соціальних умов, становлення активної позиції навчаємого, самоідентифікація та перетворення особистості. На кожній стадії провідними виступають різні види діяльності: спілкування, пізнання, навчання, професійна діяльність [6].

У відповідності до етапів формування суб'єктної позиції майбутнього вчителя та рівнів суб'єкт-суб'єктної взаємодії було виокремлено чотири етапи реалізації педагогічних умов: 1) адаптивно-мотиваційний, 2) проблемно-пізнавальний, 3) операційно-технологічний, 4) проектно-творчий. Охарактеризуємо кожен з них.

Перший етап – адаптивно-мотиваційний. На момент входження у ВНЗ студент-першокурсник ще не є суб'єктом навчання, він не вписаний у культурне середовище

ВНЗ. Тому, незалежно від життєвої суб'єктної позиції, його позиція у середовищі ВНЗ та у взаємодії з іншими суб'єктами, визначалася як автономна. На цьому етапі здійснювався ключовий вибір траєкторії та темпу становлення цієї позиції майбутнього вчителя. Залежно від рівня життєвої суб'єктної позиції та реальних можливостей він обирав пріоритетні види діяльності або рівень завдань, у процесі чого здійснювався перехід від автономної до об'єктної або суб'єктної позиції у взаємодії.

Основним напрямком на цьому етапі виступала громадянська діяльність студентів, у процесі якої надавалися такі ситуації вибору: рольової позиції у групі; студентського активу групи; виду громадянської діяльності; способів презентації у громадській діяльності.

Категорія вибору має зв'язок із категорією відповідальності. Відповідальність виявляється у свободі вибору та вмінні відстояти свободу. Відповідальність є здатністю людини детермінувати події, дії у момент їх здійснення, навіть до радикальної зміни життя [5]. Якщо людина свідомо приймала відповідальність за власні вчинки то підвищувалася ефективність виконання діяльності. Якщо ж відповідальність приймалася вимушено, була нав'язаною, то і дії також вимушені. Громадянська діяльність, участь у волонтерських групах сприяли формуванню відповідальності у майбутніх учителів перед суспільством.

Зміст діяльності на першому етапі полягав у обміні культурними смислами у середовищі ВНЗ, що реалізовувався за такими напрямками: студент – культурне середовище (через екскурсії визначними містами університету, участь у громадському житті, спілкування з куратором та науково-педагогічними працівниками, студентами старших курсів; студентськими кураторами); студент – навчальне середовище (через засвоєння правил організації освіти у ВНЗ у взаємодії куратора зі студентами старших курсів, ознайомлення зі спеціальністю через дисципліну «Вступ до фаху», організовані зустрічі з учителями-практиками).

У навчальній діяльності відбувалося залучення студентів до інтерактиву в межах семінарів, що мали таку *структуру*: попередня підготовка студентів за планом і літературою, що запропоновано науково-педагогічним працівником; мотивація навчальної діяльності; представлення теми, плану, завдань навчального заняття; обговорення зі студентами матеріалу згідно плану заняття; підведення підсумків заняття [4]. Роль науково-педагогічного працівника на таких заняттях полягала у створенні умов для продуктивної взаємодії студентів, тобто, науково-педагогічний працівник займав позицію фасилітатора (від англ. *facilitate* – полегшувати, сприяти; той, хто полегшує життя).

Результатом формування суб'єктної позиції майбутнього вчителя на першому етапі впровадження системи виступало набуття студентами таких якостей, як ініціативність, активність, самостійність і відповідальність.

На *другому етапі* впровадження визначених педагогічних умов, основною діяльністю, де відбувалося формування суб'єктної позиції майбутнього вчителя, була навчально-пізнавальна.

Цей етап присвячено залученню студентів до навчального співробітництва з науково-педагогічними працівниками та іншими студентами, а також оволодінню теоретичними

основами суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Позиція студента визначалася як об'єктна, тобто, така, що дозволяла вступати у взаємодію під керівництвом науково-педагогічного працівника. Цей етап діяльності вважався сенситивним для формування таких якостей, як вибірковість, автономність, самостійність, смислотворчість.

Формування означених якостей зумовлено необхідністю прийняття ключових рішень у науковій та навчальній діяльності. Створення ситуації вибору у навчальній та науковій діяльності відбувалося за такими напрямками: варіативних курсів та рівня самостійної роботи. Окрема ситуація вибору пов'язана з місцем проходження навчальної практики з подальшою рефлексією стосовно успішності здійсненого вибору.

На цьому етапі діяльності надавався пріоритет міжсуб'єктній діалоговій взаємодії, що організовувалась завдяки активному впровадженню діалогічних методів на лекційних та семінарських заняттях; відпрацьовувались методи ведення діалогу: конструктивна, деструктивна майевтика, агон.

Для реалізації діалогової взаємодії застосовувались такі форми діяльності як проблемні та інтерактивні лекції. Проблемна лекція передбачає постановку проблеми науково-педагогічним працівником та її поетапне розв'язання різними способами. План лекції, у такому випадку, складається з проблемних питань.

Якщо застосовувався лише метод проблемного викладення, позиція студентів залишалась відносно пасивною, хоча вони залучалися до діалогу в обговоренні. Проблемна лекція передбачала організацію полілогів та дискусій, у процесі яких відбувалося формулювання нового знання. У цьому випадку проблемна лекція набувала ознак інтерактивності.

Структура інтерактивної лекції передбачає: мотивацію діяльності слухачів (привернення уваги до теми); представлення теми, плану, очікуваних результатів, списку рекомендованої літератури; постановки питань, проблемних завдань, на яких зосереджено увагу; виклад основних питань лекції з висновками до кожного; загальні висновки; перевірка результатів засвоєння [4].

Особливу увагу було приділено організації навчальної практики, у процесі якої стало можливим порівняння еталонних форм викладання, змодельованих в умовах аудиторного навчання, з реальною професійною діяльністю. З цією метою використано метод когнітивного моделювання, сутність якого полягає в тому, що підготовлений науково-педагогічний працівник демонструє реалізацію певної технології навчання, а потім коментує власну діяльність, обґрунтовуючи вибір педагогічних прийомів, оцінює їх ефективність, мотивує використання певної стратегії [7]. Такий метод використовувався під час підготовки студентів до навчальної практики.

У загальний перелік звітної документації запроваджено рефлексивний журнал, що дозволяв фіксувати труднощі, що виникали під час практики, класифікувати їх за типами (теоретичні, навчально-виховні, комунікативні, методичні, діагностичні, прогностичні тощо) та відстежувати динаміку їх переборювання.

На *третьому етапі* основною діяльністю, де реалізовувалась суб'єкт-суб'єктна взаємодія, була навчально-професійна.

На цьому етапі залучено студентів до моделювання професійної діяльності у межах навчальних занять та практики. Тут відбувався перехід до навчального співробітництва з науково-педагогічними працівниками та іншими студентами, а також оволодіння новими способами діяльності в умовах суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Основний зміст діяльності майбутнього вчителя полягав у формуванні особистісних смислів у навчанні та професії. Це досягалося за допомогою використання методів діалогічного спілкування та роботи з текстами.

З необхідністю вибору студенти стикалися під час проведення наукових досліджень, місця проходження практики, а також у процесі вибору рівня завдань у межах кожної дисципліни.

Щодо ведення діалогів на цьому етапі, відзначимо, що середовищем для діалогової взаємодії виступали ділові ігри, де відбувалося моделювання взаємодії у підсистемі «учитель – учень». Ділова гра є зручною платформою для діалогу сфер діяльності: навчальної та професійної. Якщо говорити про діалог наукової, навчальної та професійної сфер діяльності, то більш оптимальним методом, що його забезпечує, і є моделювання. Застосування цього методу переводить навчальну інформацію у наукову (створення моделі), що є уособленням результату певного аспекту професійної діяльності. Таким чином, відбувався діалог між сферами діяльності, що створюють спільне середовище професійного становлення майбутнього вчителя.

На цьому етапі використовувалися тексти різних жанрів, переважно художнього та публіцистичного, що містили професійні смисли. Використовувався такий метод роботи з текстом, як перекодування художніх смислів у професійні та особистісні. З цією метою було впроваджено інтерактивні лекції на основі текстів із використанням методу моделювання, а також модеративні семінари, як інтерактивна форма організації практичної діяльності студентів.

Основна мета такої форми діяльності полягає у створенні інтерактивного середовища, сприятливого для формування нових професійних смислів, обміну культурними, професійними та особистісними смислами між учасниками взаємодії.

Успішність проходження другого та третього етапів відстежувалась за набуттям студентами таких особистісних якостей як автономність, вибірковість та смислотворчість.

На *четвертому етапі* було визначено яким контекстом діяльності виступало професійне середовище, де відбувалося остаточне становлення суб'єктної позиції фахівця, – організаційно-методична та виробнича професійна практики.

Створення ситуації вибору на завершальному етапі набуває нової якості для студентів: майбутній учитель обирає професійний шлях, форми та методи взаємодії з учнями, що суттєво відображається на становленні його суб'єктної позиції: набутті професійних якостей (особистісно значущих цілей діяльності, володіння власними способами та засобами діяльності, виявлення лідерства у ситуаціях взаємодії). Вибір форм і методів взаємодії з учнями є певним показником готовності учителя до суб'єкт-суб'єктної взаємодії, оскільки у цьому виборі відображається когнітивна і особистісна складова

готовності (сформованість суб'єктної позиції) і діяльнісна. Цей вибір пов'язано з відповідальністю перед батьками, учнями і собою, оскільки він відображає особистісні смислові ставлення учителя до педагогічної взаємодії.

Відповідальність перед собою усвідомлюється у процесі внутрішнього діалогу та виконує функцію рефлексивної діяльності. Його реалізація відбувається за схемою: «аналіз розриву між двома заданими моделями: «ідеальна модель взаємодії», «я у взаємодії», «пошук шляхів перетворення власної позиції, способів діяльності».

Ефективним засобом формування особистісних смислів у професії стало застосування герменевтичних методів діяльності з текстами при викладанні педагогічних дисциплін.

На лекційних заняттях для вивчення складних педагогічних категорій використовувались художні тексти та відеозаписи. Серед інтерактивних форм діяльності зі студентами на цьому етапі відзначимо коуч-тренінг.

Коуч-тренінги мають значний потенціал для розкриття та розвитку особистісних і професійних якостей майбутніх вчителів. Вважаємо, що їх можна віднести до прогресивних інтерактивних технологій, оскільки вони спрямовані на внутрішні резерви особистості та стимулюють людину до усвідомлення необхідності самовдосконалення [3].

Серед пріоритетних методів необхідно виокремити метод аналізу педагогічних ситуацій та інтерв'язі, що передбачали аналіз проблем із середини та застосовувались як на семінарських заняттях, так і на звітних конференціях після виробничої практики.

Підготовча діяльність до проходження виробничої практики на останньому етапі полягала у проведенні серії круглих столів, присвячених організації науковій діяльності в навчальному процесі.

Для дослідження студенти отримували дві проблематики. *Перша* – пов'язана з тематикою наукового дослідження. *Друга* – вивченню власного рівня педагогічної взаємодії у навчальному процесі початкової школи.

Прояви суб'єктної позиції на цьому етапі стосувалися таких базових професійних якостей як сформованість особистісно значущих цілей діяльності, володіння власними способами та засобами діяльності, виявлення лідерства у ситуаціях взаємодії.

Таким чином, протягом циклу бакалаврської підготовки вчителя початкової школи нами реалізовано систему педагогічних умов підготовки до організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнями: 1) реалізація діалогу у середовищі ВНЗ на різних рівнях: суб'єктів, культур, сфер діяльності, внутрішнього; 2) надання майбутньому вчителю свободи вибору траєкторії розвитку з метою поетапного формування суб'єктної позиції; 3) проблематизація змісту навчальних дисциплін фахової підготовки за рахунок використання текстів, як джерела навчальних та культурних смислів; 4) упровадження інтерактивних форм і методів організації навчального процесу у середовищі ВНЗ; 5) забезпечення у програмі виробничої практики завдань дослідно-рефлексивного характеру.

Зазначені педагогічні умови охоплювали такі сфери діяльності студентів: громадську, навчальну, наукову та професійну та були реалізовані протягом чотирьох

Розділ І. Педагогічні проблеми обдарованої особистості

етапів: адаптивно-мотиваційного, проблемно-пізнавального, операційно-технологічного та проєктивно-творчого.

У подальших дослідженнях буде здійснено контрольну діагностику та доведено ефективність розроблених педагогічних умов підготовки майбутнього учителя до організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнями початкової школи.

Використані літературні джерела

1. Андреева Г. М. Социальная психология [Текст] / Г. М. Андреева. – М. : Аспект-пресс, 1999. – 375 с.
2. Гогоберидзе А. Г. Теоретические основы развития субъектной позиции студента в условиях высшего профессионально-педагогического образования : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.08 [Текст] / Александра Гигивна Гогоберидзе. – СПб, 2002. – 535 с.
3. Гура О. І. Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект: монографія [Текст] / О. І. Гура. – Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2006. – 332 с.
4. Комар О. А. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування інтерактивної технології . – дис. докт наук 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти [Текст] / Ольга Анатоліївна Комар. – Умань, 2011. – 512 с.
5. Реан А. А. Акмеология личности [Текст] // Проблемы развития системы акмеологических наук/ А. А. Реан. – СПб, 1996. – 268 с.
6. Шиянов Е. Н. Теоретические основы гуманизации педагогического образования : автореф. дис. на соиск. учен. степ. докт. пед. наук : спец. 13.00.01 [Текст] / Е. Н. Шиянов. – М., 1991. – 32 с.
7. Щербань П. М. Навчально-педагогічні ігри у вищих навчальних закладах: навч. посібник [Текст] / П. М. Щербань. – К. : Вища школа, 2004. – 207 с. УДК 376-056.5